

HITLER

Rob Devos

Benjamin Carter Hett, *De populist. Adolf Hitler, de ondergang van de Weimarrepubliek en de opkomst van het Derde Rijk*. Amsterdam, Uitgeverij Balans, 2018, ISBN 9789460038211, 24.90€

David King, *Het proces tegen Hitler. De Bierkellerputsch en de opkomst van nazi-Duitsland*. Amsterdam, Prometheus, 2017, ISBN 9789035141100, 24.99€

Op 1 april 1924 moesten Hitler en zijn kompanen hun vonnis aanhoren. Zij waren beschuldigd van hoogverraad na de mislukte bierkelderputsch in München op 8 november het jaar voordien. Zij riskeerden levenslange opsluiting, Hitler daarenboven een uitwijzing omdat hij geen Duits staatsburger was. De rechtbank toonde zich echter opvallend mild. Een Zwitserse krant sprak zelfs van een aprilgrap. Hitler werd veroordeeld tot een kleine boete en vijf jaar gevangenis in Landsberg, maar in het comfortabele regime van ‘eerzame bewaking’ (*Festungshaft*). Bovendien kon hij reeds na zes maanden vervroegd vrijkomen. De uitwijzing naar Oostenrijk werd niet weerhouden. Tijdens het hele proces had rechter Georg Neithardt de beschuldigten opvallend toegeeflijk bejegend. Zij mochten hun motieven en ideeën omstandig uiteenzetten waardoor zij de beklagdenbank konden gebruiken als een politiek forum. David King heeft in *The Trial of Adolf Hitler*, op basis van een rijke documentatie (zelfs 500 documenten uit het gevangenisarchief die op een vlooiemarkt beland waren), de putsch en het proces in detail gereconstrueerd. Hij verklaart het milde vonnis ten dele door de politieke vooringenomenheid van Neithardt, wiens straffen voor linkse beklagden doorgaans heel streng waren. Vooral hoopte de rechter met zijn zachte aanpak de beklagden niet voor het hoofd te stoten zodat zij niet veel bezwarende gegevens zouden lossen over de betrokkenheid van het Beierse driemanschap: de algemeen staatscommissaris Gustav Ritter von Kahr; het hoofd van het militaire apparaat, generaal Otto Hermann von Lossow en de aanvoerder van de staatspolitie, Hans Ritter von Seisser. Hij wilde, met de bezetting van het Ruhrgebied fris nog in het geheugen, alleszins vermijden dat informatie over de Duitse geheime herbewapening, die indruiste tegen het Verdrag van Versailles, de Fransen ter ore zou komen. Sommige buitenlandse kranten hadden de alarmklok al geluid: ‘Duitsland is zich aan het herbewapenen’, schreef de *Chicago Daily News* en *Le Matin* nam het bericht over.

Hitler kwam vrij enkele dagen vóór Kerstmis 1924. Hij zegde: ‘Landsberg was mijn hogeschool op staatskosten’. Hij zag zichzelf niet als de mislukte putschist, maar als theoreticus, organisator en leider van de beweging en de partij, die voorbestemd was om het land te regeren. De trommelaar had zich opgewerkt tot de strateeg en uiteindelijk tot de *Führer*. Inderdaad, op 30 januari 1933 werd Hitler door president Paul von Hindenburg aangesteld tot kanselier, met Franz von Papen als vicekanselier. Hij was op een constitutioneel rechtmatige, zelfs democratische manier aan de macht gekomen, hoewel het geweld op straat nooit afwezig was. Maar toen vielen de maskers af. Na de brand van de Rijksdag, die de nazi’s handig voorstelden als een communistisch complot, werd op 28 februari de noodtoestand uitgeroepen. De eerste paragraaf van de *Verordening ter bescherming van volk en staat* beperkte ‘voor onbepaalde tijd’ de burgerlijke vrijheden die verankerd waren in de Weimargrondwet. Ze legaliseerde de gevangenzetting zonder proces van iedereen die een politiek dreiging vormde. Ze schafte de vrijheid van meningsuiting en het brief- en telefoongeheim af. Ze verbood vergaderingen en verenigingen, liet huiszoeken toe zonder bevel. De tweede paragraaf van dat zogenaamde *Rijksdagbranddecreet* gaf de rijksregering de bevoegdheid om deelstaatregeringen te ontbinden. In de volgende rijksdagverkiezingen van maart behaalden de nazi’s 43,9 procent van de stemmen. Dan komt de furie helemaal op gang. Op 1 april wordt de Jodenboycot afgekondigd, op 2 mei de vakbonden opgedoekt, op 22 juni de Socialistische Partij tot staatsvijandige organisatie verklaard. Op 14 juli roept de NSDAP zichzelf uit tot enige partij. Op 14 oktober verlaat Duitsland de Volkenbond. Het jaar daarna, op 30 juni, worden tijdens de Nacht van de Lange Messen Ernst Röhm en de SA-top geliquideerd. Wanneer Hindenburg sterft op 2 augustus, wordt Hitler ‘Führer en rijkskanselier’. Officieren en soldaten zweren hem een eed van trouw. De democratie is dood.

Over de opkomst van het nationaalsocialisme en de ondergang van de Weimarrepubliek schreef Benjamin Carter Hett *The Death of Democracy. Hitler’s Rise to Power and the Downfall of the Weimar Republic*. De auteur, die eerder publiceerde over de brand van de Rijksdag¹, herneemt bekende verklaringen, maar brengt ook nieuwe elementen aan en legt eigen accenten. De titel *De populist* is afkomstig van de Nederlandse uitgever. Inderdaad, Hitler was een populist: ‘Zelfs wanneer hij liegt, wordt de luisteraar overspoeld door een aura van authenticiteit.’ (65). Maar in het racisme en de oorlogszucht van de nazi’s was er toch heel wat meer en ergers in het geding, zo laat de auteur zien.

In tegenstelling tot wat een hardnekkige mythe ons voorhoudt, stond de ondergang van Weimar niet in de sterren geschreven, betoogt Hett. Begin 1919 had meer dan driekwart van de Duitsers gekozen voor partijen die een democratisch bestuur vertegenwoordigden. De nieuwe Nationale Vergadering werkte aan een voorbeeldige moderne constitutie, geïnspireerd door de Duitse geschiedenis, maar ook door de Amerikaanse grondwet. Ze kende grote macht toe aan de president: hij benoemde de kanselier (met de steun van de Rijksdag) en de

regering (op voorstel van de kanselier). De Rijksdag kon ook individuele ministers afzetten. De constitutie gaf veel ruimte aan individuele grondrechten. Ze kende actief en passief kiesrecht toe aan vrouwen. Ze legde regels vast voor een parlementair bestuur in Britse stijl. Nieuw was het proportionele kiessysteem, waarbij elke partij in de Rijksdag een aantal zetels kreeg volgens het behaalde stemmenaantal. Duitsland had de meest vooraanstaande homorechtenbeweging ter wereld. Campagnes tegen de doodstraf leidden ertoe dat ze werd opgeschort. Waar lag dan het probleem? In 1918 stond Duitsland tegenover de overweldigende economische macht van Amerika, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. De Duitsers hadden volgens Hett de keuze: zouden zij al dan niet hun plaats vinden in de nieuwe wereldorde? Het buiten- en binnenlandse beleid waren daarbij verbonden. Een geïntegreerd Duitsland dat in vrede leefde met zijn burens, zou ook democratisch zijn. Een Duitsland dat in opstand kwam tegen de rest van de wereld, zou een dictatuur zijn.

De zaken zagen er aanvankelijk gunstig uit. Na vijf jaren van economische en politieke crisis, die culmineerden in de hyperinflatie en Hitlers bierkelderputsch, begon de Weimardemocratie te stabiliseren. Hett prijst de moed en de talenten van staatslieden als Gustav Stresemann, de leider van de rechts-liberale *Duitse Volkspartij*, die kanselier was in 1923 en Minister van Buitenlandse Zaken van 1923 tot 1929. Mede dankzij de goede verstandhouding met zijn Franse collega Aristide Briand, kon hij Duitsland binnenloodsen in de internationale gemeenschap. Maar het succes was ambigu. Het democratisch herstel dreef de antidemocratische nationalistische partijen tot toenemend verzet. Volgens de auteur waren vier belangrijke tegenkrachten aan het werk die de democratie systematisch ondermijnden en ze uiteindelijk ten val brachten.

Duidelijkst was de extreem-nationalistische beweging. De staal- en mediamagnaat Alfred Hugenberg en zijn *Duits-Nationale Volkspartij* waren de leiders van de fundamentele oppositie, maar ze stonden niet alleen. Hitler was einde jaren 1920 begonnen aan zijn comeback. Tezelfdertijd verhardden in de plattelandsgebieden de protesten tegen de import- en handelsovereenkomsten, met een bomaanslag in de Rijksdag in 1929. De beweging van *Landvolk* werd geaccapareerd door de nazi's die veel meer organisatorische ervaring hadden dan de oprichters.

Verder waren aan het andere uiteinde van het politieke spectrum de communisten even gepassioneerd bezig 'het systeem' te bekampen. In 1928 proclameerde de *Komintern*, de door Moskou aangestuurde Communistische Internationale, dat het kapitalisme in een mondiale crisis was beland. Ze voorspelde dat het grootkapitaal een bondgenootschap zou aangaan met het fascisme. De communisten, nog steeds getraumatiseerd vanwege het neerslaan van de linkse opstanden in Berlijn en München door het leger en de vrijkorpsen met goedkeuring van Friedrich Ebert, moesten de fascistische beweging bekampen, maar minstens

even hard de sociaaldemocraten, hun ‘objectieve bondgenoten’, de ‘sociaalfascisten’ genoemd.

Ten derde wilden grootindustriëlen de macht van de vakbonden verzwakken en compromissen met de socialistische partij verhinderen. In het kielzog van de novemberrevolutie van 1918 waren de syndicaten erkend als onderhandelingspartner. Ze hadden een achturige werkdag afgedwongen. De federale regering had een arbitragesysteem voor loononderhandelingen opgezet. Maar in 1930 riep de *Rijksvereniging* op tot minder overheidsbemoediging, tot bezuinigingen en loonmatiging. Volgens de industriële en financiële machtsgroepen moesten de politici afzien van elk compromis met socialistische economische methoden. Zij stelden zich steeds meer antidemocratisch op. Zij steunden groepen als de *Bond voor de Hernieuwing van het Duitse Rijk*. Als gevolg van hun lobbywerk gedroeg de *Duitse Volkspartij* zich veel onbuigzamer tegenover haar sociaaldemocratische coalitiepartners, wat leidde tot een fatale politieke patstelling.

Het Duitse leger tenslotte, met zijn overwegend adellijke generaals, voelde zich gekortwiekend door de bepalingen van Versailles. Het verdrag had in 1919 vastgelegd dat het leger moest krimpen tot honderdduizend man, minder dan Frankrijk of Polen. Duitsland mocht bepaalde zware wapens en vliegtuigen niet bezitten. Het moest kazernes en personeel in sommige gebieden verwijderen. Geallieerde troepen bezetten het Rijnland voor vijf, tien of vijftien jaar. De legerleiding verlangde naar een autoritair regime. Ze had, mede ten gevolge van de mislukte Kapp-putsch, ingezien dat ze aangewezen was op de politiek. ‘Je kunt niet regeren met bajonetten’, was een terugkerende uitspraak van Kurt von Schleicher, de adviseur van Hindenburg. Van zijn kant had Hitler uit de mislukking van de bierkelderputsch zijn les ook geleerd en wist hij dat hij aangewezen was op het leger en de politie om zijn doel te bereiken².

De Weimarrepubliek ‘danste op een vulkaan’ ook door allerlei vormen van wrok en haat. De plattelandsbevolking hekelde de stedelingen die in hun ogen geen respect hadden voor tradities op het gebied van godsdienst, seksualiteit en moraal. Veel Duitsers vonden de vluchtelingengolf na de oorlog, vooral uit Oost-Europa, als erg bedreigend. Katholieken en protestanten wantrouwden elkaar sinds eeuwen. Het antisemitisme fungeerde als een code voor de identiteitsvorming van nationalistisch rechts, maar was tegelijk verspreid en verankerd in de hele maatschappij. Het werd door de stress tijdens en na de oorlog nog aangewakkerd. Wanneer Hitler sprak over ‘de spinnen van het internationale geldwezen’, wanneer hij riep dat ‘het internationale geldwezen heer en meester in Duitsland’ was, hoefde hij de Joden niet eens te noemen. Zijn publiek begreep tegen wie hij fulmineerde.

Het beklemtoont daarbij de rol van enkele mythes in de Weimartijd. Niet alleen feiten en ontwikkelingen, maar ook verhalen leiden de geschiedenis. Hij gebruikt de term *mythe* evenwel niet in de betekenis van *interpretaties*, maar van

onwaarheden. ‘Miljoenen Duitsers waren stellig overtuigd van zaken die bewijsbaar onjuist waren, en dat was een van de fatale gebreken van de Weimarrepubliek.’ (54) Volgens zo’n hardnekkige mythe was het Verdrag van Versailles hardvochtig en onrechtvaardig voor de Duitsers. Vooral twee artikelen werden ervaren als uitermate vernederend. Artikel 231, de ‘oorlogsschuldclausule’, gaf Duitsland en zijn bondgenoten de volle verantwoordelijkheid voor het uitbreken van de oorlog. Artikel 232 verplichtte Duitsland tot herstelbetalingen, die een geallieerde commissie vastlegde op 132 miljard goudmarken. Dat bedrag moest volgens Hett de Duitse economie niet noodzakelijk lamleggen. Een groot gedeelte werd niet eens betaald. Militairen, politici en opiniemakers draaiden echter onophoudelijk het mes rond in de wonde die ‘het dictaat van Versailles’ veroorzaakt had.

Hett noemt twee andere mythen die minstens zo bepalend waren voor het ontstaan van woede en onenigheid onder de Duitsers. Volgens de ‘mythe van 1914’ ging het uitbreken van de oorlog gepaard met een spontaan enthousiasme, een ongebroken eenheid van het Duitse volk. Volgens de ‘dolkstootlegende’, een schepping van hoge militairen, konden de Duitsers, ondanks de superioriteit van de vijand qua manschappen en materieel, dankzij hun moed de oorlog winnen, maar het thuisfront had de soldaten in de steek gelaten. De twee mythes (een sterke versus een zwakke wil) stonden tegenover elkaar als eenheid en verdeeldheid, vaderlandsliefde en landverraad, idealisme en materialisme, rechts en links, zelfs prachtig zomerweer en kille novembermist. De nazi’s speelden daarop in. Zij hadden een zondebok voor de nederlaag: de socialisten en de communisten. Zij noemden bij de ‘novembercriminelen’ in één adem de Joden. De Weimarrepubliek was in hun ogen een bastaard, geboren uit 1918. ‘Een meute verachtelijke misdadigers wist de hand te leggen op het vaderland’, schreef Hitler in *Mein Kampf*. Hij wees een schuldige aan. Hij beloofde een toekomst: hij zou met de mythische *Volksgemeinschaft* de geest van 1914 weer tot leven wekken.

Diverse sociale groepen hadden uiteenlopende belangen maar een gemeenschappelijke frustratie. Zij koesterden dezelfde mythes. Zij zouden Hitler toelaten aan de macht te komen. De meesten kozen niet van harte voor Hitler, maar zij meenden hem te kunnen gebruiken. Hindenburg had slechts misprijzen voor ‘de Boheemse soldaat’, maar hij stelde Hitler toch aan. ‘Wij hebben hem ingehuurd’, zegde Papen. ‘Wij hebben hem ingekapseld’, zegde Hugenberg eind januari 1933. Veel Duitsers dachten dat Hitler zich in de praktijk pragmatisch zou opstellen of dat zijn bewind van korte duur zou zijn. ‘Wij kunnen de Duitsers moeilijk kwalijk nemen dat zij het ondenkbare niet hebben voorzien’, schrijft Hett op de laatste bladzijde. Ik vind dat een zwak slot voor een sterk boek. Hiermee stapt de auteur mee in het verhaal van niet-zien en niet-weten dat veel Duitsers al te lang voor zichzelf en over zichzelf voorgehouden hebben. In dit opzicht was de oude, wat wereldvreemde generaal Ludendorff, ooit medeputschist in de Münchense bierkelder, scherpzinnig. In een brief aan president Hindenburg van

eind januari 1933 schreef hij: ‘Ik voorspel plechtig dat deze onzalige man ons rijk naar de afgrond zal voeren, en onze natie onvoorstelbare ellende zal brengen. Toekomstige generaties zullen u tot in uw graf vervloeken voor wat u hebt gedaan.’³

Noten:

1 Hett B.C., *De Rijksdag staat in brand. Het laatste geheim van het Derde Rijk ontrafeld*, Amersfoort BBNC Uitgevers, 2014. De auteur vecht aan dat Marinus van der Lubbe in zijn eentje zou gehandeld hebben. Hij betoogt dat de auteurs die de één-dadertheorie aanhangen, meestal geen zelfstandig onderzoek verricht hebben, maar de visie van Fritz Tobias overnemen. (Deze werd trouwens gesteund door Hans Mommsen en het prestigieuze Instituut voor Contemporaine geschiedenis). Ian Kershaw gaf in de *Tagesspiegel* toe dat Hett's ‘pijnlijk correcte studie’ hem noopte om correcties aan te brengen in zijn Hitler-biografie.

2 Range P.R., 1924. *Het kanteljaar van Hitler*, Amsterdam/Antwerpen, Atlas Contact, 2016, recensie: UvM, 2016, 4, p.313-316.

3 Geciteerd in Kershaw I., *Hitler 1889-1936. Hoogmoed*, Utrecht, Spectrum, 1999, p.497.